

Складність формування духовно-релігійної культури людини полягає насамперед у тому, що цей суспільно-політичний, філософсько-морально-психологічний феномен містить комплекс чинників, які неоднозначно трактуються сучасними теоретиками і практиками. Тому на першому етапі постановки цієї проблеми необхідно провести пошуки встановлення його структурних елементів, виокремлення складових елементів релігійної культури особистості, виявлення їх функціонального взаємозв'язку, простежити у статистиці й динаміці зміну рівня сформованості й розвитку окремих складових цього процесу, показати чутливі вікові періоди прояву релігійних відносин та розвитку якостей духовно-релігійної культури особистості.

У підсумку зазначимо, що вся історія українського народу, залучення дітей і молоді до основ духовно-релігійного виховання, міжособистісних морально-релігійних відносин сприяли утвердженню добродійних суспільних відносин і прогресу на шляху до демократичного розвитку людства. Цінності такого релігійного світогляду не можемо втрачати в сучасну епоху розбудови громадянського суспільства в українській, європейській та світовій цивілізаціях.

■ В. КЛИМОВ

УКРАЇНСЬКЕ ЧЕРНЕЦТВО І МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ: ІСТОРИЧНИЙ ТА СУЧАСНИЙ АСПЕКТИ

Більш ніж 1000-літній інститут українських християнських монастирів на зламі 80-90-х років минулого століття зазнав, як і вся вітчизняна церква, чергових істотних змін, спричинених не стільки іманентними процесами в самому церковно-монастирському комплексі, скільки радикальними переорієнтаціями Української держави і суспільства в політичній, економічній, соціальній та духовній сферах, у системі загальнозначущих етнокультурних цінностей та пріоритетів.

Об'єктивно, внутрішньо- та зовнішньоцерковні процеси і тенденції в сакральній сфері у напрямі повноти забезпечення і реалізації релігійної свободи певною мірою активізувалися після всезагального відзначення 1000-ліття введення християнства на Русі (1988 р.), пов'язаної з цим помітної лібералізації партійно-державного ставлення до інституту церкви і могли б за інших обставин у неспішному режимі еволюціонувати десятиліттями. Однак в умовах кардинальних суспільно-політичних, економічних, політико-правових, духовних, національних, культурних змін в Україні ці процеси і тенденції набули різкого прискорення, активного вияву й реалізації, матеріалізуючись у масштабних виявах публічної релігійності, прагненні окремих конфесій до незалежності від традиційних церковних центрів чи зміни підпорядкування; у неформальному, явочним порядком перерозподілі між конфесіями культових будівель та майна, поверненні їх з державної та комунальної власності; у зростанні мережі церков та релігійних організацій, чисельності духовенства, монастирів та чернецтва; сформуванні в багатьох церквах та монастирях ядра діяльного, ініціативного білого та чорного духовенства, підтриманого національно-патріотичними рухами і необтяженого минулим досвідом надто обережного співіснування з державою; в різкому збільшенні релігійних навчальних закладів, церковних та монастирських періодичних видань тощо.

За всієї віддаленості інституційованих сакральних структур (релігійних управлінь, центрів, монастирів, релігійних братств, місій тощо) від політики і економіки, за правовстановленої відокремленості церкви від держави глибокі якісні зміни в Українській державі й суспільстві якнайбезпосереднішим чином позначилися на релігійно-церковній сфері і, зокрема, на такій її складовій, як вітчизняні християнські монастирі.

Принципово нові умови функціонування цього релігійного інституту виявилися, перш за все, кількісно – у динаміці змін мережі православних, греко-католицьких, римо-католицьких монастирів, в тенденціях кількісного росту чернецтва як релігійної спільноти, що мала на меті служіння аскетичним ідеалам, у екстенсивному заснуванні монастирів. Формальні можливості розширення мережі релігійних організацій, заснування нових монастирів, формування оптимального складу ченців та черниць (якщо це не суперечило чинно-

■ Валерій Климів, кандидат філософських наук, ст.наук., співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

му законодавству) існували й раніше, але лише з 90-х років минулого століття, в умовах переосмислення державою і громадською думкою місця церкви в суспільстві, зняття державних преференцій для науково-матеріалістичних, по суті, моносвітоглядних цінностей та орієнтирів, вони почали реалізовуватися фактично і майже без перешкод.

Про це свідчить компаративна динаміка кількості монастирів та чернецтва за достатньо тривалий відрізок – за останні 30 років.

1975 року у 9 православних монастирях, що лишилися в Україні після адміністративно-силових антирелігійних кампаній щодо церкви і монастирів у 20-30-ті, 50-60-ті роки ХХ століття, налічувалося 716 ченців та черниць. З названої кількості монастирів лише 2 були чоловічими (чудом уціліла від закриття Почаївська лавра та Одеський Успенський монастир), ченці яких склали тільки 12% від загальної кількості українських насельників середини 70-х років. Решта тодішнього чернецтва – це насельниці 7 жіночих монастирів, у тому числі таких відносно чисельних, як Корецький Троїцький (понад 130 черниць), Київський Покровський (127) та Мукачівський Миколаївський (116 черниць) монастирі.

Частина греко-католицької (за тодішньою партійно-владною та науково-атеїстичною термінологією – уніатської) церкви, що не визнала рішень Львівського собору 1946 року і перейшла в підпілля, мала кілька невеликих (по кілька осіб) нелегально діючих чоловічих та жіночих монастирів та чернечих домів у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській та Закарпатській областях, як правило, з числа колишніх ченців та черниць літнього віку. Статистичні дані про ці кілька невеликих чернечих згромаджень досить суперечливі.

Протягом наступних 10 років внаслідок постійного адміністративно-правового тиску з боку центральних та місцевих органів влади чисельність чернецтва продовжувала істотно зменшуватися: в 1985 р. в тих же 9 православних монастирях кількість ченців та черниць скоротилася до 586 осіб, або на 18,2%.

Свого роду знаковим став 1988 рік, коли за давньою партійною традицією ознаменувати ювілеї вагомими подарунками, з нагоди 1000-річчя введення християнства на Русі рішенням Уряду УРСР Українському екзархату Російської Православної Церкви була повернена частина комплексу культових споруд і території Києво-Печерської лаври (Ближні та Дальні печери) для відновлення тут діяльності чоловічого монастиря та духовної семінарії. Це рішення створило прецедент, яким, по суті, було зламано партійно-урядове «табу» на саму думку про можливість повернення культових споруд, майна колишнім законним власникам – релігійним організаціям. Невдовзі подібні рішення почали прийматися й стосовно інших об'єктів по всій Україні.

Проте справжній «бум» кількісного росту українських монастирів, чернецтва відбувся у 90-ті роки м. ст., коли після проголошення незалежності України були створені умови, що дозволили церкві, релігійним організаціям зайняти в українському суспільстві те місце, яке їм об'єктивно належало. За період 1985 – 1995 рр. їх кількість виросла стрибкоподібно: на 01.01.1995 р. в Україні діяло вже 152 монастирі з 3254 ченцями та черницями – збільшення в 17 разів. Майже сенсаційним було те, що практично половину загальноукраїнської кількості цих релігійних центрів (98) склали греко-католицькі та римо-католицькі монастирі¹.

Ще через 10 років, станом на 01.01.2005 року, кількість українських монастирів – православних, греко-католицьких, римо-католицьких, старообрядницьких – подвоїлась і досягла цифри 378. За цей період майже вдвічі (в 1,9 раза) зросла й чисельність ченців та черниць². На початок 2007 р. загальна кількість монастирів та їх насельників становили відповідно 406 та 6475.³

Регіонами найбільшого зосередження монастирів різних конфесій закономірно стали області з найвищим рівнем релігійності населення та релігійних громад – Львівська (47 монастирів), Закарпатська (51), Тернопільська (33), Івано-Франківська (29) області⁴. Найбільш концентрованими за кількістю насельників на початок 2007 року є монастирі Донецької (43,2 особи на 1 монастир), Черкаської (29,8), Рівненської (25,7), Запорізької (25), Чернівецької (23,9), Одеської (21,6) областей та м. Києва (39,6), що свідчить, з одного боку, про триваючий інтерес до чернечого способу життя та досягнення через нього релігійних цілей, а з іншого – про обмежені в силу різних причин можливості конфесій у фундації нових монастирів. Зосередження в стародавніх, авторитетних у християнському світі монастирях чернецтва пояснюється й давньою практикою вишколу на їх духовно-аскетичній базі молодих ченців для нових монастирів.

¹ Див. : Поточний архів Державного комітету України в справах релігій. Статистичні дані про мережу церков та релігійних організацій в Україні за 1985 – 2005 роки.

² Там само. Статистичні дані про мережу церков та релігійних організацій в Україні за 2005 рік.

³ Там само. Статистичні дані про мережу церков та релігійних організацій в Україні за 2006 рік. – С.1.

⁴ Там само.

В цілому ж, аналізуючи кількісні трансформації вітчизняного монастирсько-чернечого комплексу в контексті більш масштабних загальноцерковних процесів, що відбувалися у сакральній сфері за останні 15 років, є підстави зробити висновок, що цей специфічний релігійний інститут своєю короткою історією доби незалежної України не лише досить точно відтворює складні, суперечливі, неоднозначні процеси сучасної української церкви як активний і безпосередній учасник цих процесів, але й привносить у них цінності, критерії, підходи, вироблені і збережені своєю 1000-літньою історичною пам'яттю. За безликими, на перший погляд, цифрами, наведеними вище, насправді стоять не тільки кількісні характеристики монастирсько-чернечого комплексу, але й важкі пошуки моделі нової церкви, зорієнтованої на національні пріоритети незалежної держави, прагнення виробити конструктивну концепцію державно-церковних відносин в Україні, знайти оптимальний алгоритм міжцерковних відносин, стратегія і тактика розвитку кожної з українських церков та релігійних організацій, прагнення якнайшвидше подолати негативні наслідки існування церкви і монастирів у добу атеїстично зорієнтованого суспільства тощо.

Наочно, хоча й дещо опосередковано ці непрості процеси сучасної церковно-монастирської історії відображає аналіз кількісної динаміки монастирів та чернецтва у розрізі конфесій.

До середини 90-х років ХХ століття найбільш мобільними у справі організації функціонування монастирів, укомплектуванням їх чернецтвом виявилися Українська греко-католицька церква (на 01.01.1995 р. – 76 монастирів, 1218 ченців та черниць різних чернечих чинів та згромаджень) та Українська православна церква (64 монастирі, 1733 ченці та черниці). УГКЦ, поставивши за мету відтворити свою довоєнну структуру та мережу релігійних осередків, у тому числі монастирів, за сприяння місцевих органів влади на західноукраїнських землях, в короткий термін цієї мети досягла. УПЦ, по суті, успадкувавши основну частину монастирів колишнього Українського екзархату РПЦ і не розгубивши кадровий склад чернецтва, також виявилася церквою з не лише значною кількістю монастирів, але й готовою істотно цю кількість нарощувати.

Римо-католицька церква (РКЦ) на зазначену дату мала 22 монастирі і 190 ченців та черниць, відображаючи стрімке поширення католицизму на Правобережній Україні і, зокрема, на Поділлі, Житомирщині. В структурі Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП) було 15 монастирів з 47 насельниками. Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) формально не мала жодного монастиря, хоч влітку 1991 р. той же київський Свято-Михайлівський чоловічий монастир спочатку був офіційно зареєстрований як чоловічий і жіночий монастир Київської єпархії УАПЦ (до 1993 р.).

Таким чином, монастирі двох найбільших церков – УПЦ МП і УГКЦ в середині 90-х років минулого століття складали більшість українських монастирів (76% від їх загальної кількості). Більша частина монастирів (близько 100) діяла в зоні домінуючого греко-католицького впливу – у Львівській (59), Закарпатській (15), Тернопільській (13) та Івано-Франківській (12) областях.

Істотною ознакою трансформацій у монастирсько-чернечій сфері цього періоду було те, що в умовах жорсткого суперництва за віруючих, культові будівлі і майно між нещодавно легалізованим греко-католицизмом і православ'ям, розколу і наростаючого протистояння між трьома православними церквами, підсилені втручанням зовнішньоцерковних та позацерковних факторів, українські монастирі не стільки будувалися, скільки перерозподілялися із застосуванням всього арсеналу засобів – від законодавчо визначених до силових, екстремістських. Об'єктами безкомпромісного протистояння православних церков, цього періоду, головним чином УПЦ МП та УПЦ КП, стали, зокрема, давні й новозбудовані (переважно за державні кошти) монастирі Києва.

Як і слід було очікувати у випадках, коли умови для кардинальних змін у сакральній сфері виникли майже раптово, а формований сімдесятилітнім існуванням в атеїстичній державі церковний менталітет поміркованості, обережності, побоювань щодо державних декларацій про релігійні свободи інерційно стримував церкви від безоглядних і рішучих кроків, перша половина 90-х років ХХ ст. у розбудові монастирсько-чернечого комплексу характеризувалася повільністю та обережністю. Проте надалі, зважаючи на триваючу міжцерковну напругу і явну чи приховану конфронтацію, майже всі церкви (виняток склали з різних причин тільки УАПЦ та старообрядницька церква) заходилися активно нарощувати кількість монастирів, скитів, пустинь (інколи навіть штучно), вбачаючи в них свої надійні конфесійні форпости, хоч обґрунтування їх фундації в багатьох аспектах виглядало не завжди переконаливо.

Цікаві закономірності виявляє аналіз кількісних характеристик монастирсько-чернечого комплексу в розрізі конфесій за 1995-2005 рр.

УПЦ за цей період збільшила кількість монастирів до 161 (у 2,5 раза), що складало майже 42% від загальноукраїнської кількості монастирів, відображаючи цілеспрямовану політи-

ку УПЦ на інтенсивний і екстенсивний розвиток цього релігійного інституту (на 01.01.2007 р. монастирів УПЦ МП стало 167). З 15 до 39 (в 2,6 раза) збільшилося монастирів в УПЦ КП (на початок 2007 р. чисельність монастирів тут зросла до 43). В УГКЦ кількість монастирів збільшилася в 1,2 раза (з 76 до 94), що вказує на наближення цієї церкви до «точки доцільної насиченості» монастирями та чернецтвом у безмежному греко-католицькому ареалі (станом на 01.01.2007 р. монастирів нараховувалося 97). За 1995-2005 рр. в 4,9 раза збільшилася кількість монастирів католицьких орденів (пасіоністів, паулінів, бернардинів, кармелітів, францисканців й ін.) та згромаджень у РКЦ, де стимулюючими факторами були, по-перше, традиційна для католицизму розбудова чернечих орденів, що справляють відчутний вплив на духовне життя католиків; по-друге, триваюча всебічна інституалізація католицьких структур, по-третє, активна катехітична, благодійницька робота іноземних місіонерів і місій з дітьми, молоддю, місцевими жителями Житомирщини, Вінничини, Хмельниччини, Рівненщини та ін.; по-четверте, цілеспрямовані заходи РКЦ щодо повернення колишніх костьолів, монастирів, інших культових будівель, майна. Опосередковано результативності цієї діяльності католицької церкви на Правобережжі сприяє й розкол у православ'ї. Станом на 01.01.2007 р. кількість римо-католицьких монастирів зросла до 88.

Якщо в 2005 році в УПЦ МП на один монастир в середньому припадало понад 26 ченців та черниць, в УГКЦ – майже 13, в РКЦ – більше 7, то в УПЦ КП – менше 4-х, в УАПЦ та старообрядницькій церкві – менше, ніж по 2 ченці. Найбільш розповсюдженими причинами рішення наших сучасників стати ченцями чи черницями є глибоке релігійне виховання в сім'ї, переконалив приклади високого духовного чернечого життя, індивідуально-психологічна схильність особи до духовно та аскетично орієнтованого життя, життєві невдачі та негаразди, самотність на тлі індивідуальної релігійності, церковно-кар'єрні міркування, можливість здобуття високої релігійної освіти в кращих навчальних закладах Європи та світу, подорожей (для римо- та греко-католицького чернецтва) тощо.

Відображаючи зрозуміле прагнення церков за нових політичних, економічних, соціальних, духовних, національно-культурних, правових умов в Україні засновувати нові й розвивати існуючі монастирі, скити, пустині, згромадження, усереднена по країні статистика, разом з тим, приховує співвідношення великих за кількістю ченців монастирів і численних малих монастирів, що навряд чи здатні належним чином реалізувати своє призначення, здійснювати очікуваний церквою вплив на релігійно-духовне життя в регіоні; численні факти появи і зникнення як нежиттєздатних дрібних, малочисельних монастирів; монастирів, у яких взагалі немає ченців або де їх склад роками залишається нестабільним. У випадку з монастирями УПЦ має місце й «перетікання» певної частини чернецтва в українські монастирі з Росії, Молдавії, Придністров'я.⁵

Непоодиноким явищем стали формально створені монастирі з одним-двома, трьома ченцями, що фундовані скоріше для кількості чи щоб «застовпити» за собою певну територію. Ймовірно, що за подібних формальних підходів досягти високого рівня духовного подвижництва у вітчизняних монастирях, на яке орієнтували східнохристиянські отці чернецтва III-IV ст., важко. Можливо, це мав на увазі патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет, який навіть на ювілейному Помісному соборі УПЦ КП з нагоди 2000-ліття Різдва Христового змушений був констатувати, що «сьогодні чернецтво втратило минулу славу. Монастирів багато, а справжнього чернечого життя обмаль. Тому церква повинна звернути увагу на чернецтво»⁶.

В церковно-адміністративному відношенні ознакою часу стало долучення до славнозвісних Києво-Печерської та Свято-Успенської Почаївської лавр Свято-Успенської Святогорської лаври, Унівської Свято-Успенської лаври, Свято-Іванівської лаври Студійського уставу, розширення складу українських ставропігійних монастирів.

Відродилося чернече життя в цілому ряді монастирів – національних і культурних святинях – київських Свято-Михайлівському Золотоверхому, Свято-Михайлівському Видубицькому, Свято-Пантелеймонівському скиті Свято-Покровського монастиря, Свято-Феодосіївському чоловічому, Хресто-Воздвиженському Манявському скиту (Івано-Франківщина), Свято-Троїцькому Густинському монастирі на Чернігівщині, Спасо-Преображенському монастирі (м. Новгород-Сіверський), Свято-Успенській Унівській лаврі на Львівщині, монастирі св. Онуфрія, Свято-Іванівській лаврі Студійського уставу (м. Львів), Свято-Троїцького монастиря в Зарваниці на Тернопільщині та ін.

⁵ Див.: Релігійне життя України // Релігійна панорама. – 2006. – №7. – С. 5.

⁶ Доповідь патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета на Помісному соборі з нагоди 2000-ліття Різдва Христового 9-10 січня 2001 року /Ювілейний Помісний Собор Української Православної Церкви Київського Патріархату 9 – 10 січня 2001 року. Документи і матеріали. К., 2001. – С. 39.

Питання про відкриття сьогодні православних монастирів, надання монастирям статусу ставропігії вирішує Священний Синод церкви за поданням єпархіального архієрея. Статутами монастирів передбачено, що монастир – це церковний заклад, у якому живе і здійснює свою діяльність чоловіча (жіноча) громада, що складається з осіб чернечого звання, об'єднаних обітницями цнотливості, безкорисливості та послуху, і які присвятили себе молитві, праці та благочестивому життю⁷. До основних функцій сучасних монастирів належать: відправа богослужінь, обрядів, ходів, церемоній; поширення релігійних переконань властивими монастирям засобами, місіонерська діяльність, справи милосердя та благодійництва, релігійна освіта, навчання, виховання; паломництво, інша діяльність, що відповідає християнським монастирським традиціям та чинному законодавству. Відповідно до давніх традицій і багатовікового досвіду більшість монастирів спільножительні, тобто насельники живуть чернечою громадою, мають спільну молитву, трапезу, майно і т. д., живуть за єдиним внутрішнім церковним уставом, реалізуючи настанову Василя Великого про те, що тільки спільножительний спосіб чернечого життя дозволяє виконувати всі Христові заповіді.

Статус сучасних монастирів греко-католицької церкви визначається Кодексом канонів східних церков, проголошеним Іваном Павлом II, яким передбачено, що монастир – це чернечий дім, в якому члени прямують до євангельської досконалості, дотримуючись правил і традицій монашого життя⁸. При цьому під чернечим станом розуміється сталий спосіб життя у спільноті в певному інституті, затвердженому Церквою, «завдяки якому вірні...посвячуються згідно з приписами статутів з [до] нового й особливого титулу для дотримання прилюдних обітів послуху, чистоти і вбогості...відмовляються від способу мирського життя і цілком присвячуються осягненню досконалої любові на службу Царства божого для побудови Церкви і спасіння світу...»⁹.

На відміну від православних монастирів, у греко-католицьких є поняття «монастиря свого права», яким є той монастир, який не залежить від іншого монастиря і керується власним уставом, затвердженим компетентною церковною владою. Залежно від засновника – Апостольського Престолу, патріарха, місцевого єпископа – розрізняють монастирі папського, ставропігійного та єпархіального права. Усі ченці, прийнявши обітницю послуху, підлягають Римському Архієреєві як своєму найвищому Настоятелю¹⁰.

Сучасна монастирська ієрархія в православних, греко-католицьких обителях України мало чим відрізняється від традиційної, заведеної ще Феодосієм Печерським: на чолі монастиря стоїть ігумен (від грецької –правлячий). Великими монастирями управляють намісники разом з Духовним собором (радою) з числа найбільш авторитетних і шанованих ченців, що відображає давню киеворуську традицію монастирського самоуправління. Духовний собор (рада) створюється чернечою громадою на чолі з намісником, затверджується митрополитом і є виконавчим та розпорядчим органом у монастирі. Особливу категорію складають ченці, які виконують церковні функції в монастирі – ієромонахи (священники) та ієродиякони (диякони). Очолює монастир і керує ним безпосередньо намісник. Він скликає Собор (раду), представляє монастир при вирішенні канонічних, богослужбових, катехизаторських, благодійницьких, церковно-громадських питань; несе відповідальність за духовно-моральний стан братії, має право «вето» на рішення Духовного собору (ради) та ін. У правовому аспекті монастирі є суб'єктами цивільного права.

Базуючись на загальнохристиянських засадах чернецтва, сучасні греко-католицькі монастирі, їх устава в силу особливостей свого походження, зорієнтованості з XVIII-XIX ст. на західні форми чернечого життя¹¹, внаслідок кількох монастирських реформ, латинізації, періоду нелегального існування в XX ст. з цілого ряду позицій істотно відрізняються від православних, хоч декларованою метою більшості реформ чернечого життя в греко-католицькій церкві було наближення чернечого життя до східної традиції, зокрема, до Студійського уставу Феодора Студита.

Загальні положення Кодексу канонів східних церков деталізуються уставами (статутами) конкретних монастирів. Так, наприклад, Статут монастиря св. Теодора Студита, погоджений Верховним архиєпископом УГКЦ кардиналом Мирославом Любачівським у

⁷ Див.: Статут Києво-Печерської лаври. 1991 рік / Поточний архів Державного комітету України у справах релігій за 1991 р. – С. 1.

⁸ Див.: Кодекс канонів східних церков, проголошений Іваном Павлом II. – Рим, 1993. – С. 259.

⁹ Там само. – С. 249.

¹⁰ Див.: Кодекс канонів східних церков, проголошений Іваном Павлом II. – Рим, 1993. – С. 259.

¹¹ Див.: Повертаючись до давньої традиції монашого життя. Коментар патріарха Любомира (Гузара) до Заповіту Патріарха Йосифа (Сліпого) // Патріархат. – 2004. – №3. – С. 12-13.

1994 р., передбачає, що згідно з Типіком монастиря головним настоятелем монастиря є ігумен (архимандрит), якого вибирають повноправні члени і який діє спільно із Загальною Радою монастиря – збором усіх управнених (тобто – правомочних – В.К.) ченців. Крім того, Загальна рада й ігумен мають допоміжні органи (духовну раду, раду старців), спираються в своїй діяльності на допомогу посадових осіб монастиря (економа, вчителя послушників тощо).¹²

Чернечий стан в греко-католицьких монастирях «остаточно приймається через довічну професію, яка включає в собі три довічні обіти послуху, чистоти й убогства»; така довічна чернеча професія робить неправосильними акти, що суперечать названим обітам. Специфічні особливості має система прийняття в греко-католицький монастир, проходження т. зв. новіціату, навчання «новиків». Найвищим щаблем чернечого сходження до досконалості є «великий ангельський образ» (велика схима), що передбачає життя за суворими аскетичними правилами – усамітнення, мовчання (німотність), контемплятивна молитва, піст.¹³ За християнською традицією сучасні греко-католицькі монастирі можуть набувати статусу ставропігійних – вони підпорядковані безпосередньо патріархові. Однією з особливостей греко-католицьких монастирів є те, що кілька монастирів свого права різних епархій, а також ставропігійні монастирі в межах території патріархату можуть об'єднуватися в чернечу конфедерацію.

Окрім цього, на відміну від православної церкви, інститут посвяченого життя греко-католицької церкви в Україні включає чини та згромадження. Основні напрями роботи чинів та згромаджень в Україні: апостольська, душпастирська праця, видавнича, просвітницька діяльність, катехізація дітей та молоді, духовний вишкіл священників, ченців та черниць, реалізація благодійницьких програм (влаштування безкоштовних їдалень, робота в будинках престарілих, організація відпочинку для дітей та молоді тощо).¹⁴

Як й інші обителі, греко-католицькі монастирі у сучасному світі стоять перед цілою низкою проблем, які необхідно невідкладно вирішувати, де питання нового поповнення монастирів – лише одна з проблем. «Райський змія не залишає в спокої монастирів і богопосвячених осіб, – пише ієромонах ЧСВВ Діонісій Ляхович, узагальнюючи свою діяльність в Чині. – Усюди панує сучасний індивідуалізм і безтурботність, байдужість до святих справ, споживацький дух, закритість у своєму світі, гонитва за владою, непослух... При переселенні ченців з одного монастиря в інший... треба винаймати вантажівки, щоб перевезти їх майно...»¹⁵.

В монастирській структурованості, характері підпорядкованості, напрямках, формах, методах та засобах, пріоритетах діяльності тощо на сучасних греко-католицьких монастирях все ще значущим залишається відбиток впливу західних форм чернечого життя, тобто католицьких, що свого часу так непокоїв митрополита А. Шептицького. Аналізуючи через 400 років результати Берестейської унії, дослідниця Папського Східного інституту (Рим), черниця греко-католицької церкви С. Сенік констатувала важливі й для монастирів та чернецтва УГКЦ наслідки: замість єдності християнської церкви – поділ навіть у власній церкві; замість збереження в недоторканності звичаїв та обрядів своєї церкви – набуття церквою явно вираженого латинського характеру; при цьому латинізація стала наслідком ставлення до справи унії самого Риму: він приймав до унії з собою не церкву, що мала традиції такі ж цінні, як латинські, а окремих осіб, яким довелося пристосовуватися до Римської церкви¹⁶.

Як і в часи Й. Рутського, чернецтво, зорганізоване в Чин святого Василя Великого, залишається, на кшталт католицьких орденів, виокремленою в церкві структурою, з якої рекрутується церковна ієрархія, але яка незалежна від місцевих єпископів.

Що ж до монастирів, чернецтва власне Римо-Католицької Церкви, то з 88 монастирів (понад 650 ченців та черниць), що діяли в Україні на початок 2007 р., більшість розташована в регіонах з відносно високою часткою польського, угорського населення, а також на територіях, де в минулому активно здійснювалася політика сполучення, мадяризації, покатоличення українського населення, а на сьогодні діє найбільше римо-католицьких громад

¹² Див.: Статут монастиря св. Теодора Студита. Погоджений Верховним архієпископом УГКЦ кардиналом Мирославом Любачівським. Львів, 1994. – С. 5.

¹³ Див.: Юшкевич Г. Студійське чернецтво: історія і сьогодення // Патріархат. – 2005. – №2. – С. 21.

¹⁴ Див.: file// C: WINDOWS\ Рабочий стол\ УГКЦ-мон.htm. – С. 1-19.

¹⁵ Див.: Ляхович Діонісій, ером., ЧСВВ. Роздуми над основою християнського та монашого життя. – Львів, 2005. – С. 28, 72.

¹⁶ Див.: Сенік С. Брестская уния: подведение итогов / 400 лет Брестской церковной унии 1596-1996. Критическая переоценка. Сборник материалов международного симпозиума. Неймеген, Голландия. – 1998. – С. 28.

та місій, активне духовенство, більшість якого (52%) складають іноземці. Це, зокрема, Вінницька (12 монастирів), Житомирська (13), Закарпатська (8), Львівська (8), Тернопільська (7) та Хмельницька (11) області. З близько 40 чернечих та жіночих чоловічих орденів, жіночих згромаджень, представлені ордени та згромадження: Конгрегація Найсвятішого Відкупителя (редемптористи), Орден братів проповідників (домініканці), Товариство св. Франциска Салезького (салезіани), Конгрегація отців місіонерів (місіонери), згромадження сестер св. Домініка (домініканки), чин Св. Урсули Римської унії (урсулини), згромадження сестер францисканок (францисканки) та ін.

Переважають ченцями католицьких орденів та чернечих об'єднань з Польщі, Угорщини компенсується брак в Україні римо-католицьких священнослужителів – вони складають понад 260 осіб з 527. Представляє науковий (релігієзнавчий, соціологічний, історичний, філософський) інтерес вивчення системи релігійно-світоглядних, морально-ціннісних, національно-культурних, мовних орієнтацій, шкали цінностей римо-католицького чернецтва в монастирях та згромадженнях на території України, зокрема, в тих чернечих осередках, де більшість складають ченці-іноземці.

Як показує аналіз статутів (уставів) монастирів католицьких орденів, діючих в Україні з 90-х років ХХ ст., діяльність монастирів (домів) здійснюється відповідно до Кодексу Канонічного права РКЦ, а члени братських спільнот, як і в монастирях інших конфесій, дотримуються обітв послуху, убозтва, цілібату, «щоб неподільним серцем видавати себе тільки Богу та ближнім». Найпоширенішими напрямками діяльності чернечих орденів в українських землях є катехізація, евангелізація, місійна діяльність, підготовка ченців до місійної діяльності, освітня, видавнича справа, широка програма роботи з дітьми, молоддю, подружніми парами (влаштування католицьких культурних центрів, недільних шкіл, організація багатоденних літніх таборів, екскурсій тощо), реалізація благодійницьких (харитативних) проектів щодо різних категорій населення (піклування про дитячі будинки, будинки перестарілих, допомога хворим, убогим, потерпілим від стихійного лиха тощо).

При всій акцентованості оприлюдненої в ЗМІ інформації про українські монастирі на їх соціально значущій діяльності головною, визначальною і найбільш масштабною є їх діяльність, заради якої вони були створені, – діяльність релігійна. Для сьогоденного чернецтва, як і в давні часи, головною ціллю при виборі чернечого способу життя залишається досить особистісна, суто релігійна мета, визначена одним із отців християнського подвижництва Пахомієм Великим: «сподобитися вічних благ у безконечному житті» через зречення світу й самого свого життя «аби мати змогу жити для Бога»¹⁷. У зв'язку з цим авторитетний церковний історик Є.Голубинський свого часу писав, що «чернецтво з'явилося у християнському суспільстві зовсім не для мети громадського служіння. Люди зрікалися мирського життя не для того, щоб ... самовіддано служити суспільству, а для того, щоб ... залишити його ... і цілком присвятити себе подвигу спасіння своєї душі»¹⁸. Суттєво не відрізняється від цієї думки позиція й сучасних представників чернецтва: «До монастиря людина йде не для того, щоб робити щось зовнішнє, – вважає протоігумен Василіан, одного з найбільших чернечих згромаджень в Україні, о. Й. Будає. – Монаше життя – це, в першу чергу, праця над самим собою...»¹⁹.

Тому в уставах (статутах) монастирів, що діють в сучасній Україні, як головні завдання цього інституту, значаться, в першу чергу, релігійні цілі: «спільне сповідання християнської греко-католицької віри, дотримання аскези...апостольська діяльність, катехізація дітей...пропаганда ідей екуменізму, християнських норм моралі» та ін. (Статут монастиря св. Обручника Йосифа Студійського Уставу УГКЦ); «відправа богослужінь, обрядів, ходів, церемоній; поширення релігійних переконань...місіонерська діяльність; справи милосердя та благодійництва, релігійна освіта, навчання, виховання; паломництво...» (Статут Києво-Печерської лаври УПЦ МП); «катехізація і проповідання Слова Божого для народу», «місіонерська діяльність» і т.п. (Статут української провінції св. Михайла архангела монастирів ордену Братів менших св. Франциска з Асичу РКЦ в Україні) та ін.

Не знімаються, як головні, релігійні цілі монастирської діяльності й при здійсненні ними сьогодні в Україні благодійницької (харитативної), освітньої, видавничої та іншої соціально значущої діяльності. Поширення і пропаганда своєї віри, прищеплення цінностей і світоглядних орієнтирів саме своєї церкви супроводжують діяльність православних, греко-католицьких, римо-католицьких ченців та черниць в ході опіки над хворими та престарілими, влаштуванні літніх таборів відпочинку для дітей та молоді, організації екскурсій, у тому

¹⁷ Див.: Древние иноческие уставы пр. Пахомия Великого, св. Василия Великого, пр. Иоанна Кассиана и пр. Венедикта, собранные еп. Феофаном. – М., 1892. – С. 155 – 156.

¹⁸ Голубинський Е. История русской церкви. В 2-х т. – Т.1. 2-й пол. тома. – М., 1881. – С. 607-608.

¹⁹ Василянський монаший Чин має нового протоігумена. Інтерв'ю з новим протоігуменом Василіаном о. Й. Будаєм // Патріархат. – 2000. – № 7-8. – С. 24.

числі – за кордон; в процесі роботи в дитячих інтернатах, лікарнях, притулках, в пенітенціарній системі; в ході добродійних акцій, влаштуванні пісенних фестивалів, спортивних змагань, організації шкіл, гуртків до вивчення іноземних мов (зокрема, польської), підготовці молоді до навчання в духовних навчальних закладах в Польщі, США та ін.

При збереженні зазначених вище релігійних цілей благодійницька «багатопрофільність» сучасних монастирів в Україні істотно зросла. Назагал, відмова нинішньої Української держави від радянських підходів до можливості залучення церкви, монастирів до соціальної роботи серед населення, коли вважалося, що держава повинна самостійно справлятися з вирішенням соціального блоку проблем, відкрила широкі можливості для представників церкви, чернецтва займатися благодійництвом, а разом з цим – здійснювати апостольську діяльність, поширювати віровчення своєї церкви на соціальних об'єктах, де раніше це було неможливо: в дитячих будинках, лікарнях, колоніях та тюрмах, в літніх таборах відпочинку, будинках-інтернатах для людей похилого віку тощо.

Продовжуючи давню концептуальну традицію західнохристиянських монастирів вбачати вищу мету своєї діяльності не у зреченні світу, а в його спасінні, бути не пасивним, а діяльним щодо церкви і суспільства²⁰, сучасні римо-католицькі, греко-католицькі монастирі, їх чернецтво в Україні займають більш активну позицію, ніж православні монастирі у зв'язках та діяльності поза монастирями, зокрема, у здійсненні соціально значущої діяльності; їх арсенал не лише декларованих в монастирських уставах (статутах), але й практикованих засобах і формах соціальної допомоги та співпраці у різних сферах на сьогодні значно ширший, мобільніший і результативніший.

При всіх позитивних трансформаціях чернечо-монастирського комплексу в незалежній Україні православним, греко-католицьким, римо-католицьким, старообрядницьким монастирям, чернецтву притаманний цілий ряд проблем об'єктивного та суб'єктивного характеру. Серед них: відсутність очікувано активного бажання молодих віруючих присвятити себе чернечому стану, поки що не справджені сподівання ієрархів на прихід сучасної молоді в монастирі²¹; брак серед новітнього чернецтва істинного подвижництва, підміна «духу самоосудження і прийняття на себе гріхів світу» «агресивністю і «ревністю не по розуму», що суперечить сенсу самого аскетизму»²²; нестаток релігійних, духовних, моральних, гуманних вартостей, корупція, мафія, брехня або «матеріалістична жадоба володіти чимось, нехтування потребами й стражданнями слабших», що, за переконанням колишнього глави святого Чину Василя Великого, ієромонаха Діонісія Ляховича, проявляється «навіть по монастирях і в самій церкві» і кваліфікується ним як «духовне негативне убожество»²³; недостатня увага церков на діяльність монастирів та чернецтва, тим більше, що «без чернецтва помісна церква втрачає свою силу»²⁴; побутуюче серед частини православного, греко-католицького духовенства, кліру негативне ставлення до чернецтва²⁵; невдоволення частини місцевого духовенства панівним становищем у церкві чернецтва, хоч з діяльністю останнього пов'язаний цілий ряд негативних проявів, кричущих порушень християнської моралі та канонічного права²⁶; брак добре підготовлених вчителів, вихователів, які можуть на належному рівні здійснювати навчання та виховання молодих ченців у монастирях та згромадженнях²⁷; надмірне захоплення монастирів, особливо тих, що відроджуються, господарською діяльністю на шкоду невідкладному налагодженню та вдосконаленню духовного життя чернецтва як головного в діяльності монастирів; втягнення (явне чи латентне) частини монастирів, чернецтва в міжцерковне, міжконфесійне протистояння, в акції політичного характеру, особливо в період передвиборних кампаній та ін.

Звичайно, кожна з цих та інших проблем має свої причини чи комплекс причин об'єктивного та суб'єктивного характеру. Такими причинами, зокрема, є:

- тривалий період здійснюваного в СРСР та УРСР курсу на побудову безрелігійного суспільства, зорієнтованого на науково-матеріалістичні цінності і витіснення цінностей

²⁰ Див.: Смирнов Ф.А. Монашество / Христианство. Энциклопедический словарь. Под ред. Аверинцева С.С. – В 3-х т. – Т. 2. – М., 1995. – С. 155.

²¹ Див.: Повертаючись до давньої традиції монаршого життя. Коментар патріарха Любомира (Гузара) до Заповіту Патріарха Йосифа (Сліпого). – С. 13.

²² Доповідь патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета на Помісному соборі з нагоди 2000-ліття Різдва Христового 9-10 січня 2001 року. – С. 39.

²³ Див.: Ляхович Діонісій, ером. ЧСВВ. Цит. праця. – С. 71-73.

²⁴ Доповідь патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета на Помісному соборі з нагоди 2000-ліття Різдва Христового 9-10 січня 2001 року. – С. 39.

²⁵ Див.: Комунікат Секретаріату Синоду єпископів УГКЦ // Патріархат. – 1999 – №11. – С. 21.

²⁶ Див.: Єленський В. Розлам // Людина і світ. – 2000. – №6. – С. 7.

²⁷ Див.: Василіанський монаший Чин має нового протоігумена. Інтерв'ю з новим протоігуменом Василіан о. Й. Будаєм. – С. 25.

релігійних, що в 20-30-ті, 50-70-ті роки супроводжувався закриттям церков та монастирів, а в 40-80-ті роки ХХ ст. на західноукраїнських землях – утриманням на нелегальному становищі чи в заслання греко-католицького чорного та білого духовенства. Внаслідок цього в діяльності православних, греко-католицьких, римо-католицьких монастирів та чернецтва в Україні фактично відбулася перерваність в кілька десятиліть, що спричинила до втрати, значною мірою, тисячолітнього досвіду діяльності монастирів як релігійно-духовних центрів, де мали наочно реалізовуватися ідеали християнського життя;

- тривало діючі наслідки здійснення в Україні в ХVIII-ХХ ст. російською синодальною церквою курсу на ліквідацію національних особливостей православної церкви та монастирів, що денаціоналізували, деморалізували значну частину українського чернецтва та духовенства, породили тип ченців, байдужих до національних інтересів, до національної культури;

- складнощі відродження монастирів, чернечого життя в Україні, спричинені чинниками економічного, фінансового, матеріального характеру; зміни в ставленні цивілізованих країн, як на Заході, так і на Сході до явища чернечого покликання, поширеність негативного ставлення серед молоді до «прийняття довічної професії» і зв'язаних з цим целібату, убогства тощо;

- демографічна криза в Україні, що своєрідно позначилася і на церковно-монастирському комплексі;

- перетворення частини монастирів і монастирських комплексів у об'єкти міжцерковного протистояння (греко-католицько-православного, міжправославного), посиленого втручанням державно-адміністративних, партійно-блокових, націонал-патріотичних чинників тощо;

- брак уваги церков, зайнятих самоутвердженням в новітньому українському суспільстві, міжцерковними суперечками, боротьбою за багатомільйонний загін неопітів з числа байдужих до релігії чи невірних тощо, до діяльності монастирів та чернецтва.

Чи не найскладнішою проблемою християнського чернецтва в сучасній Україні, на нашу думку, є проблема розбудови монастирсько-чернечого комплексу, коли існує взірць надзвичайно високого рівня чернечого суспільного служіння періоду Київської Русі та Могилянської доби.

Тенденції, що мають місце в діяльності чернечо-монастирського комплексу сучасної України, засвідчують, що не обмежуючись налагодженням і вдосконаленням літургійно-молитовного, внутрішньо духовного життя, українське чернецтво веде пошук своєї соціально значущої ніші, у якій чернецтво за результатами свого суспільно-церковного служіння наблизилось би до історичних взірців.

■ М. КРИВОУС (СИСАК)

РЕЛІГІЙНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ І МІЖРЕЛІГІЙНА НАПРУГА В СУЧАСНІЙ ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

(досвід вирішення)

Плюралізм – це усвідомлення множинності, прагнення цю множинність усвідомити й навчитися жити в ній. Плюралізм не постає лише від того, що замість однієї Церкви на карті з'являється відразу тридцять чи п'ятдесят, як і те, що він постає легко. Плюралізм вимагає визнання відмінностей у множинності, можливо, дискусій із приводу цих відмінностей, але не їхнього ігнорування [Weigel George. Roman Catholicism in the Age of John Paul II // The Desecularization of the World. Resurgent religion and World Politics. (Ed. by P.L.Berger). — Washington, 1999.- P. 34], а тим більше – не поборення. Його становлення ще означає й те, що суспільство вирішило перетворити різноманітність у вірах, поглядах і способах життя з джерела конфліктів на ресурс взаємозбагачення кожного свого члена. І, як це відзначає ряд дослідників, релігійний плюралізм став явищем всюди присутнім і неоскарженим для всієї Європи. Міграційні хвилі змінюють соціально-культурний ландшафт суспільств, які традиційно відрізнялися дуже виразною ідентичністю [Сленський Віктор. Релігія після комунізму (Україна в центральній-східноєвропейському контексті). – К., 2002 – С.116].

■ **Мирослава Кривоус (Сисак)**, здобувач Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.